

SEMPOZYUM

BİR KENT SORUNU:

DİLENCİLİK

"SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI"

Tebliğler Kitabı

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
ZABITA DAİRE BAŞKANLIĞI

ve istismarcısı olarak, her zaman varlıklarını sürdürüyorlar. Şehirde yaşayanlar ise, bu kişilere yönelik mücadelede gördüğümüz kadarıyla, sorunun bu tarafının pek farkında değiller. Oysa hiçbir şehir, dilencilerin düşkünlük ve yoksunluklarından dolayı değil, buraya özellikle dikkatinizi çekmek istiyorum, ekonomik bir rant elde etmek için ortaya koyduğu çirkin görüntüyü hak etmiyor.

Bugün şehirde yaşanan neredeyse bütün yoksul ve düşkün insanlara, hem devletin hem belediyelerin hem de sivil toplum örgütlerinin yardım eli uzanıyor. Yani biz ihtiyaç sahibi insanlarımıza kol kanat gelecek bir yapıya ve güce sahibiz ve bunu yapıyoruz. Ancak bütün çalışmalara rağmen görüyoruz ki, dilenciler varlığını devam ettiriyor. Duygu istismarını önlemenin, onlarla mücadele etmek dışında etkin bir çaresi görünmemektedir...

İkinci olarak da dilencilikle mücadeledeki yetki ve sorumluluk kargaşasıdır. Çağdaş belediyeciliğin ülkemizde var olduğu 1855 yılından beri, dilencilikle mücadele belediyenin ilgi alanında görülmüştür. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında belediyeye geniş yetkiler verilmiş. Ancak son dönemde görüyoruz ki, dilencilikle mücadelenin hukuki altyapısı, en azından biz belediyeler açısından yeterince açık ve güçlü değildir. Kanunlar, genel kolluk kuvvetiyle belediyeye birlikte görev veriyor. Ancak genel kolluk kuvvetleri de mücadeleyi daha çok belediyenin işi olarak görüyorlar.

Sonuç olarak, bir istismar aracı olan dilencilik çok boyutlu bir kent sorunu olarak karşımızda duruyor. Ve hem toplum olarak, hem kamu olarak hem de akademisyenler olarak bu kent sorunu için çözümler üretmek zorundayız. Ben bu sempozyumun böylesine önemli bir işlevi olduğuna inanıyorum. Ülkemizin 24 üniversitesinden 49 akademisyenimiz, bu sorunu tüm yönleriyle bize aktaracaklar. İnanıyorum ki, sempozyum sonunda ortaya çıkacak tebliğler, hem araştırmacılara hem de bizlere, kamu yöneticilerine büyük katkı sağlayacaktır.

Sözlerimi bitirirken, sempozyumun gerçekleşmesi için büyük gayret gösteren Bilim Kurulu üyelerimize, tebliğ sunacak hocalarımıza ve organizasyonda emeği geçen arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum.

Bu vesileyle hepinizi bir kez daha saygı ve hürmetle selamlıyorum.

Mustafa TAHMAZ

İstanbul Büyükşehir Belediyesi

Zabıta Daire Başkanı

OSMANLI DÜNYASINDA DİLENCİLİK

Mehmet GENÇ

Değerli dinleyiciler, hepinizi saygı ile selamlıyorum. Osmanlı dünyasında dilencilikle ilgili genel bir konuşma yapacağım. Ayrıntılı bilgileri tebliğlerden öğreneceğiz. Osmanlıların dilencilik karşısındaki tutumları, fakir ve düşkünlere yardım etmeyi, dini görev derecesinde yücelten, ama yardım istemeyi de pek hoş karşılamayan islami anlayışın çerçevesi içinde yer alır. İslama göre yardım istemenin meşruiyeti zaruretle sınırlıdır. İmamı Gazâli bu zarureti, boğazına tıkanan lokma yüzünden ölüm tehlikesi ile karşılaşan bir insanın, ihtiyaç duyduğu suyu bulamadığı takdirde hemen yanı başındaki bir bardak şarabı içerek kurtulmasına imkân veren müsaadeye benzetir. Bu çok sınırlı bir müsaadedir ve Gazâli dilencililiğin meşruluk sınırının bir günlük yiyecekten ibaret olduğunu ve buna sahip olanın dilenmesinin dinen meşru olmadığını ifade eder.¹

Osmanlılar da geliştirdikleri sistem içinde hiç kimsenin daha büyük ölçüde sıkıntılara düşmesine meydan vermeyecek bir yapı oluşturdular. Vakıf sistemi içindeki çeşitli yardım mekanizmaları ile, özellikle imparatorluğun her tarafında, hatta en küçük yerleşme yerlerine kadar yaygınlık kazandırdıkları imaretler, kervansaraylar ve hanlarda bu yardımları örgütlediler. Geçici veya süreklilik içinde kalan yoksulluklara bu şekilde çare bulmaya çalıştılar. Bu düzenlemelerin yeterli olmadığı hallerde, özellikle özürü ve çalışamaz durumdaki çaresiz insanlara doğrudan devlet hazinesinden maaş bağlamayı da ihmal etmediklerini sayısız örneklerinden takip edebiliyoruz.

Fakirliğin önemli bir bölümü yoksul veya kimsesiz çocuklardan kaynaklandığı için özellikle çocuklar üzerinde önemle durdular. Çağdaşı Avrupa'da gayr-i meşru çocukların genel nüfus içindeki oranlarının oldukça yüksek olduğunu literatürden biliyoruz. Osmanlılarda bu oran çok düşük olmakla birlikte, cami önlerine ve sokaklara bırakılan çocuklar da yok değildi. Çok kere meçhul kadınların bıraktıkları, ekseriyeti gayr-i meşru, bu çocuklara devlet sahip çıkardı. Bu çocukların bakımını üstlenecek ailelere muhtaç oldukları takdirde hazineden maaş ödendiğini 16.yüzyıllardan 19.yüzyılın sonlarına kadar çok sayıdaki belgelerden takip edebiliyoruz. Bu maaşların çocuk büyüyüp, erkeğe iş sahibi oluncaya, kız ise evleninceye kadar kesilmediği de aynı belgelerden anlaşılıyor. Ayrıca çocuklara yapılan yardım bu kadarla sınırlı kalmamış, normal aile bünyesi içinde doğan çocukların bir batında birden fazla, ikiz ve üçüz olmaları halinde, fakir ve muhtaç olan ailelere de aynı şekilde çocuk başına belirli miktarda maaş bağlanıyordu. Bunlar dilencililiğe kaynaklık eden fakirliğe karşı alınmış önemli tedbirlerdendi.

Ancak sanayi-öncesi ekonominin imkânları içinde, refahı herkese ulaştırmanın kolay olmadığı, yaygın fakirliği önlemenin çok güç olduğu bir ortamda Osmanlılar bütün bu

tedbirlerden daha da fazlasını yapmaya çalıştılar. Toplumda fakirlik madalyonun bir yüzü ise, diğeri de zenginlik idi ve bunların birbirinden pek de bağımsız olmadığını gören Osmanlılar fakirliği sınırlandırabilmek için, zenginliğin de sınırlandırılması gerektiğini düşünerek bazı önemli kurumsal düzenlemeler geliştirdiler. Toplumda oluşan gelirden pay almada aile ve fertlerin birbirinden çok farklılaşmalarını önlemek üzere, yaratılan gelirin kaynağını oluşturan üretim faktörlerinin, ekonominin bütün sektörlerinde üretici birimler arasında mümkün olduğu kadar eşitlikçi bir dağılım içinde kalmasını sağlamaya çalıştılar. Ziraatte, üretim ve gelirin ana kaynağı olan toprağın mülkiyetini fertlere bırakmayıp kendi elinde tutan devlet, bildiğimiz mirî toprak rejimi ile köylü ailelerini birbirine yakın büyüklükte toprak parçalarına sahip kılarak, bir yanda büyük toprak sahipleri, diğer yanda da topraksız fakir kalabalıkların oluşmasını engellemeyi amaçlıyordu. Osmanlılar bu rejimi 19.yüzyılın ortalarına kadar sürdürmeyi büyük ölçüde başardılar. Benzer sistemi şehirlerde ki esnaflık, sanayi ve ticaretle de uygulamaya çalıştılar. Bu alanlarda işletmelerin kullandıkları sermaye, hammadde ve işçi sayısı bakımından birbirlerine göre fazla farklılaşmalarına izin vermeyen bir yapıyı oluşturdular. Bunu hem kârlara %10 civarında sınır getirerek, hem de aralarındaki eşitliği muhafaza etmeye özen gösteren esnaf loncalarını koruyup destekleyerek sürdürmeye çalıştılar. Bütün bu düzenlemelerle toplumda zenginliği de, fakirliği de önemli ölçüde sınırlamayı amaçlayan bir sistemi oluşturmuş oluyorlardı. Bununla birlikte genel üretim düzeyinin herkese refahı ulaştıracak düzeyde olmadığı bu sanayi-öncesi ekonomide ne fakirliğin, ne de zenginliğin belirli sınırlar içinde tutulması kolay olmadığı için, zamanla oluşması kaçınılmaz olan sapmalara karşı devlet, çeşitli kurumsal düzeltmeler getirmekten de geri kalmamıştı. Zenginliği sınırlayıcı mekanizmaların yeterli olmadığı hallerde devlet büyük servet sahiplerinin miraslarına 19.yüzyılın ortalarına kadar önemli oranlara varan müdahalelerden kaçınmamış, fakirliği asgarî düzeyde tutmayı hedefleyen düzenlemelerin yetersiz kaldığı durumlarda da bildiğimiz vakıf, imaret ve doğrudan hazine yardımları ile bunu başarmaya çalışmıştır.

Osmanlı sisteminin bu konudaki başarı derecesini çağdaşı Avrupa ile karşılaştırarak daha iyi anlayabiliriz. Avrupa'da ortaçağlardan günümüze kadar gelen fakirliğin boyutları üzerinde önemli çalışmalar yapan Geremek'in verdiği rakamlara göre yoksulluk ve dilenciliğin Batı dünyasında çok büyük boyutlara vardığı anlaşıyor. Fakir olarak kabul edilenlerin 17 ve 18. yüzyıllarda nüfusun %40'ını aştığı Fransa ve İngiltere'de dilencilerin de toplam nüfusa oranı %10'a yaklaşmaktaydı. Osmanlı dünyasında ise benzer istatistikleri oluşturmak teknik bakımdan zor olmakla birlikte, dilencilikle ilgili mevcut veri ve gözlemlerin hepsi Avrupadaki muadili durumla kıyaslanmayacak derecede düşüktü.

Meselâ 1736'da İstanbul'da yapılan bir sayıma göre tamamı gayr-i müslim olmak üzere sadece 322 dilenci mevcuttu. Bu 322 kişinin içinde sadece 70 kadarının dilenecek derecede fakir olduğu görülerek Pazar günleri kiliselerde dilenmelerine müsaade edilmiştir.² Bu sayının o tarihteki Osmanlı payitahtı nüfusuna oranı %01'den de düşük

düzeyde kalıyordu. Aynı tarihlerde nüfusu İstanbul'dan daha az olan Paris'te dilenci sayısının İstanbul'dakinin 100 mislinden fazla olduğunu biliyoruz.³ Avrupanın diğer şehirlerindeki durumun da benzer olduğu Geremek'in verdiği rakamlardan anlaşıldığı gibi, Osmanlı dünyasına gelen batılı seyyahların gözlemleri de bunu netlikle ortaya koymaktadır. Bu seyyahların çoğu Türkiye'deki gözlemlerini naklederken kendi ülkelerine oranla dilencilerin azlığını özellikle vurgulamaktadır.⁴ Meselâ 1700 yıllarında başta İstanbul ve Ege adaları olmak üzere Anadolunun belli başlı şehirlerini dolaşmış olan meşhur Fransız seyyahı Joseph de Tournefort anılarında: "Türkiye'de ne dilenci, ne de para isteyen kimse vardır: Çünkü onların gereksinimleri karşılanır"⁵ diyerek Osmanlı ve Batı dünyası arasındaki derin ve sistemik farkı açıkça ortaya koymaktadır.

Osmanlı dünyasında dilencilik ile ilgili bu farklılıkların klâsik sisteme ait birçok kurumun değişmeye başladığı 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş ortadan kalktığını ve Türkiye'de fakirlikle birlikte dilenciliğin de artmaya başladığını biliyoruz. Bu değişimin belli başlı faktörlerini şöyle ifade edebiliriz: Her şeyden önce klasik sistemin sözünü ettiğimiz, fakirliği ve zenginliği frenlemeye yönelik kurumlarında giderek derinleşen bir değişme oldu. İkinci olarak imparatorluk, sınırları geriye çekilirken muazzam bir iç göç seline sahne oldu. Üçüncü olarak da şehirlerde sınaî imalat sektöründe çalışan esnaf, dış rekabet karşısında üretim kapasitelerinin daralması sonucunda, fakirleşen işsiz kalabalıkların büyümesine sebep oldular. Meselâ İstanbul'da sadece dokuma sanayinde 1830'lara kadar 5-6000 dokuma tezgahı çalışıyor ve 15-20.000 nüfusun geçim kaynağını sağlıyordu. Oysa 1860'larda bu tezgahların % 90'ı faaliyetine son vermiş bulunuyordu. Sınaî imalatın diğer pek çok sektöründe de görülen benzeri daralmaların yol açtığı işsizlik de fakirliği ve dilenciliği büyüten önemli bir faktör olmuştur.

Bu seminerin tertiplenmesinin ana hedefi bütün bu faktörlerin etkisi ile 19. yüzyılın ortalarından itibaren giderek önemini artıran bir sosyal problem haline gelmiş olan dilenciliğin günümüze kadar uzanan macerasını analiz edip çözüm yollarını ortaya koymaktan ibarettir. Hepinizi saygı ile selamlıyorum.

Dipnotlar

- 1- İmam Gazâlî, İhyâu' Ulûmi'd-Dîn, ter: Ahmet Serdaroğlu, C.4, s.388-389, İstanbul 1985.
- 2- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Belediye, 7597.
- 3- Bronislaw Geremek, Poverty, A History, İngilizceye çeviren, Agnieszka Kolakowska, Blackwell Oxford 1994, s.119. Bu yıllardaki Paris'teki dilenci sayısının şehrin nüfusuna oranı %10'du. (Vauban'dan naklen).
- 4- Gülgün Üçel- Aybet, Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699), İletişim, İstanbul 2003, s.343-356.
- 5- Joseph de Tournefort: Seyahatnâme, (editör: Stefanos Yerasimos), Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2005, Kitap Yayınevi, II.Kitap, s.60.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DİLENCİLERE YÖNELİK DEVLET POLİTİKALARI VE KAMUSAL SÖYLEMİN DEĞİŞİMİ

Nadir ÖZBEK

Bu yazıda on dokuzuncu yüzyıl boyunca dilenci ve serserilere yönelik devlet politikalarının ve kamusal söylemlerin değişimi izlenecektir. Esas olarak Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemleri üzerinde durulacaksa da, on sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren kent yoksullarına ilişkin uygulamalardaki değişimlere de kısaca değinilecektir. Böylece, Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemlerindeki uygulamalar ve siyasî elitin söz konusu sosyal sorunlara bakışı uzun dönemli tarihsel bir perspektif içinden değerlendirilmiş olacaktır. Ayrıca kent yoksullarına ilişkin kamusal söylem ve politikadaki değişimler, Osmanlı tarihinde modern devlet oluşumunun somut ifadeleri olarak değerlendirilmektedir.¹ Nüfusla, nüfusun üretken kapasitesiyle, nüfusu oluşturan bireylerin refah ve mutluluğuyla ve yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle ilgilenmek modern devletin en temel nitelikleri arasındadır.² Yoksullar, dilenciler, serseriler ve şüpheli şahıslarla ilgilenmek ve bu kesimlere yönelik özel bir takım politikalar geliştirmek, onları düzenli bir şekilde izlemek, kayıtlarını tutmak ve bu işsiz güçsüz, yoksul kesimleri ıslah etmek modern yönetim tarzının belirleyici özellikleri arasındadır. Daha genel bir biçimde ifade etmek gerekirse, “sosyal politikanın” ortaya çıkışını, modernitenin ve modern devletin işareti olarak değerlendirmek gerekir.³ Bu çalışmada, dilenci ve serserilerle ilgili uygulamalar ve kamusal söylemler üzerinde durularak, Osmanlı tarihinde bir yönetim tarzı olarak “sosyal politikanın” oluşum süreci incelenecektir.

TANZİMAT'IN İLANINDAN ÖNCE

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DEVLET VE DİLENCİLER

Anlamları zaman içinde ciddî biçimde değişmiş olmakla birlikte, Osmanlı tarihinin bütün dönemlerinde yardım edilmeyi hak eden gerçek yoksullarla, yardımı hak etmeyen kesimler arasında bir ayırım yapılmış olduğu söylenebilir. Bu tür bir ayrıma, dilenciler söz konusu olduğunda sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin, Osmanlı klasik döneminde böyle bir ayırım dikkatle yapılmış ve genellikle kent merkezlerinde dilencilerin kontrolüne yönelik bir sistem oluşturulmuştur. Çalışamayacak durumdaki dilencilerin mesleklerini bir tür sertifika (cer kağıdı) sistemi kapsamında ve tayin edilmiş olan bir başbuğun sorumluluğu altında icra etmelerine göz yumulurken, çalışabilecek durumda olduğu halde dilencililiği tercih ettiği düşünülen kimseler yakalanıp kürek ve kalebentlik gibi çeşitli ağır cezalara çaptırılmışlardır. 1568 ve 1577 senelerine ait iki hatt-ı hümayun, Osmanlı devletin İstanbul'da dilencilerin kontrolüne ilişkin uyguladığı yöntemleri açıkça ortaya koy-